

ВОЙНАТА И ВОЮВАНЕТО В МИНИАТЮРИ ОТ
СРЕДНОВЕКОВНИ АНГЛИЙСКИ
МАНУСКРИПТИ

*Images of War and Warfare in late medieval English
manuscripts*

The article focuses on images of war and warfare in late medieval (gothic) manuscripts from the British Isles. The main question is whether miniatures and other kind of visual information in the manuscripts could be used as a source of reliable information on medieval arms, armament and warfare or not.

According to some researchers, the images are not a general source on war but others claim on its role as a secondary and even primary group of information in dating some manuscripts or restoring some details of arms and armament. Having in mind that discussion, the author analyses manuscripts from the British Library, the Cambridge University Library, the Fitzwilliam museum and the Bodleyan Library in Oxford, classifying it in two categories (1| unreliable or questionable and 2| reliable images) and three groups (1| reliable images on training for war, 2| images on arms and armament and 3| images on marching for war, battles, sieges and war machines). The analysis is based on comparative methodology and the author uses not only the visual sources but textual and archeological information. Some of the most intriguing problems in this research dwells on the images of bows, the arguments for or against the mounted archer in the period 13th-15th c., the images of early cannons, some curious and strange projects for war machines from the first half of 14th cent. etc.

In conclusion, the author maintain the position that some images could be used as reliable information about arms and armor, as well as evidence about the battle, siege tactics and war machines construction.

Настоящата статия анализира изображения на въоръжение и аспекти на войната в илюстрирани манускрипти от периода XIII–XV в.¹ Част от изследваните изображения са ползвани от факсимилни издания или албуми с черно-бели и цветни репродукции на миниатюри². Според някои изследователи изображенията са ненадежден документален извор за войната и воюването и трябва да бъдат потвърждавани с информация от друг тип извори³. Според други, някои илюстрации могат

да бъдат използвани като убедително доказателство при датирването на даден манускрипт⁴. На базата на това и на резултати от настоящото изследване можем да разделим изследваните изображения на две основни групи:

1) *Изображения, които не представят обективно и реалистично въоръжението и воюването.* За съжаление, някои манускрипти представят войната и въоръжението, без подчертаване на детайлите, с доста висок процент на художествена измислица.

2) *Манускрипти, които показват добро познаване на въоръжението и войната, но които също изискват критичен подход поради няколко съображения.* Понякога илюстраторите представят реалистично въоръжението и воюването, но просто го копират от по-ранни образци, а освен това точността и достоверността в представянето на различните аспекти на войната и воюването са различни.

Анализът на изображенията води до систематизирането им в няколко основни групи: изображения, представящи тренирането или подготовката за война, изображения на въоръжение, изображения на сражения, на обсади и на последно място – изображения на обсадни машини и на ранни огнестрелни оръжия.

Подготовка за война

В някои манускрипти откриваме интересни изображения на трениране с меч и щит и възсядане на кон в пълно въоръжение, а в други трениране на удар с копие⁵. Друг аспект в анализа са турнирите. Първоначално кървави и с жертви, те постепенно се превръщат в строго регламентирани сблъсъци. Много от илюстрациите на турнири представят детайлно оръжието, гербовете и момента на сблъсъка, които показва преките впечатления на илюстратора. Едно от по-ранните и реалистични изображения е в *"Роман за Светия граал"* от ранния XIV в., където откриваме масивни копия с притъпен лилиевиден връх, а в друга миниатюра от същия манускрипт – рицарски дуел с мечове и щитове и с натурално пресъздаване на кръвта от раните⁶. Правят впечатление мечовете и копията с притъпен връх, което явно цели предпазване от тежко нараняване⁷.

На следващо място бих поставил подготовката на незнатните, сред които преобладава обучението в стрелба с лък. Сред тях мога да посоча тези от *"Тринити Апокалипсис"* и от *"Лутрел псалтир"*, в които наблюдаваме стрелба по мишена или други цели като кацнали на дърво птици, като и в двата случая присъства трето лице, което явно наставлява и наблюдава стрелците⁸. В тези изображения са представени лъковете, стрелите, поставянето на тетивата, а това свидетелства за популярността на това оръжие и за доброто му познаване от средновековния илюстратор. Освен това, бих отбелязал и изображения на обучение във фехтоване с мечове и малки щитове в стил типичен за пехотинците⁹. В обобщение мога да отбележа, че изображенията на подготовка, трениране за война се срещат рядко, но в по-голямата си част говорят за добро познаване на описваните действия. Все пак, тези изображения рядко заемат централно място в манускрипта и много от тях са в полето под текста.

Оръжията. Вторият основен аспект е върху изображенията на оръжия и доспехи в изследваните манускрипти и тук ще се спра на няколко типа често срещани оръжия.

Мечът. В много от изображенията от XIII и началото на XIV в. срещаме чудесни изображения на дълъг и масивен рицарски меч с овален връх и масивен кръгъл помел¹⁰. Едно от най-добрите изображения на такъв тип рицарски меч можем да открием в *“Легенда за Роланд”*¹¹, в *“Житие на св. Офа”*¹² и в *“Тринити апокалипсис”*¹³. По-късни илюстрации от втората половина на XIII в. представят същият масивен и заоблен във върха меч¹⁴. В същото време, успоредно с големия рицарски меч се наблюдават и изображения на по-къс и по-лек меч, използван основно от пехотинците и това съвпада с информацията от други източници за успоредното съществуване на тези две форми в изследвания период¹⁵. Изображения от средата и втората половина на XIV в. показват тенденция към преминаване към клиновидна форма и заострен връх на клина, което е логично следствие от подобряването на защитното въоръжение и от масовото въвеждане на елементи на броня¹⁶. Примери за това са изображения в *“Английска хроника”* и *“Сборник от закони”*, където са изобразени дълги рицарски мечове с леко конични и заострени върхове¹⁷. Успоредно с това, в някои от изследваните манускрипти от втората половина на XIV и от XV в. срещаме още две форми на меча. Първата е вариант на рицарския меч с удължена ръкохватка за двете ръце, използван както от коня, така и пеша, и втората е двуръкият, масивен и дълъг меч, използван основно от спешените рицари.

Анализът на тези изображения води до извода, че много от изображенията отговарят напълно или са много близки до други източници на информация за изследвания период. Ясно отчетливи са няколко типа мечове: дългия рицарски меч с къса или дълга, двойна ръкохватка, по-къс тип с клиновидна форма и с къса ръкохватка, като промяната във формата на острието е особено забележима в манускриптите от ср. на XIV в. нататък.

Фалчионът. Друго често срещано оръжие е фалчионът. Едни от най-ранните изображения за изследвания период срещаме в *“Илюстрирана библия”* и в *“Псалтир на кралица Мери”* от XIV в. Тук срещаме разнообразни форми: фалчион, подобен на меч, с разширяващо се към върха острие; прав, разширяващ се към върха; скосен фалчион и фалчион с леко извито острие и с шип от задната страна¹⁸. Някои от тези изображения отговарят напълно на запазени до наши дни образци като фалчиона от катедралата в Дъръм, Северна Англия, който е масивен, прав и едностранно заострен¹⁹, но понякога се срещат доста странни форми, които очевидно са плод на въображение²⁰. Друго интересно наблюдение е използването на фалчиона предимно от пехотинците, макар че се срещат и изображения на конни рицари с фалчиони²¹. Все пак, фалчионът остава едно от основните оръжия на пехотинците и стрелците с лък и арбалет от XIV и XV век.

Копието. Естествено, едно от най-характерните оръжия за рицаря е копието и то може да се срещне в почти всяко изображение. В общи линии можем да обособим три вида копия в зависимост от вида им и начина на ползване. На първо място можем да поставим бойното рицарско копие. В повечето от изображенията то е дълго, сравнително тънко с къс, коничен или клиновиден връх, като много често илюстраторът представя чупенето на копието, понякога на много части в момента на удара в противника или в неговия щит²². Едно от най-ярките изображения на бойно рицарско копие от началото на XIV в. откриваме в “*Лутрел псалтир*”, където Жофроя Лутрел държи бойно копие с масивен връх и триъгълно знаме (*banner*) на него²³. Много от манускриптите представят реалистични изображения и на рицарско турнирно копие, което е по-масивно и по-тежко от бойното²⁴. Един от характерните елементи при това копие е специалният метален, но затъпен лилиевиден връх, предназначен да предпазва противника от смъртоносни рани, но в същото време да осигурява добро сцепление с неговите доспехи или щит²⁵.

На следващо място можем да поставим изображенията на копия, използвани от незнатните войни или пехотинците. Много често тези копия са по-къси от рицарските, с по-масивни остриета, подобни на тези от Каролингската епоха. Докато изображените рицарски копия варират на дължина около 2.80–3.50 метра²⁶, повечето от копията на обикновените войни са с видима дължина около 2.0–2.20 метра²⁷. Не на последно място, някои от миниатюрите показват техники в използването на копието: основният похват при бойното и турнирното рицарско копие е придържането му под мишница и свалянето в хоризонтално положение непосредствено преди удара, докато пехотинците използват двете си ръце. Всичко това показва добро познаване на копието от средновековния миниатюрист.

Бойната брадва. Друго интересно наблюдение е изключително честото срещане на бойната брадва както оръжие на знатните и на простолюдие. В най-общи линии те могат да бъдат разделени на две групи: изображения на къси или средно дълги брадви и изображения на дълги и масивни бойни брадви.

Едно от интересните изображения на къси брадви откриваме в илюстрирана Библия от първата половина на XIV в., където е представен двубой между пехотинци, въоръжени с брадви и щитове²⁸. Интересно е, че в представените паралелни изображения на битка между рицари и сражение между пехотинци, бойната брадва е едно от основните оръжия. Специално внимание заслужават изображенията в “*Апокалипсис от Йоан*” където откриваме много изображения на обикновени, с класическо и средно масивно острие брадви с къса или средно дълга дръжка²⁹. Освен това в много от тези сцени броят на брадвите е по-голям от броя на мечовете или на копията, което говори недвусмислено за популярността на това оръжие³⁰.

Интерес предизвикват и изображенията на масивни бойни брадви с дълга дръжка. Една от най-характерните откриваме в “*Житие на св. Едуард Изповедник*”, където норвежкият крал Харолд Хардрада воюва с голяма, масивна и богато инкрустирана бойна брадва с шип от задната страна³¹. Доколко това оръжие е

отличителен белег на Харолд, можем само да предполагаме, но явно художникът е имал информация за използването на брадвата от скандинавците. Това предположение се подкрепя и от други изображения в “*Житие на св. Албан*” и в Апокалипсис от XIII в., където откриваме подобни масивни брадви с шип отзад³². Някои от изображенията прокарват преки паралели с образци от XI в., тъй като представят масивни и с дълги около 1.70 до 2.0 метра бойни брадви³³, а в някои изображения от XIV в. острието не е в традиционната, а с по-разлята и сърповидна форма и напомня формата на алебарда³⁴. Очевидно, голяма част от тези изображения представят така нар. *голяма датска брадва*, която била страшно оръжие дори срещу тежковъоръжен противник³⁵. Много от изображенията могат да бъдат свързани с находки на бойни брадви от XI и XII в., което говори за определена традиция в използването на това оръжие не само в Скандинавия, но и на Британските острови³⁶. Гореизложеното води до тезата, че брадвата е едно от най-масово използваните оръжия в този период, а причините за това се коренят в традициите, ниската себестойност и изключителната ефективност.

Боздуганът. Едни от интересните изображения откриваме в “*Житие на св. Едуард Изповедник*” и в “*Житие на св. Албан*”, където са изобразени два вида боздугани³⁷. В най-общи линии, можем да разделим изображенията на боздугани в две основни групи: изображения на боздугани с правоъгълна оребрена глава и изображения на боздугани със сферична глава с шипове. Примери за боздугани от първата група откриваме в много от изследваните манускрипти, като общото е в дължината на дръжката – по-скоро средна, както в размера и формата на бойната глава³⁸. Повечето от илюстрациите изобразяват правоъгълни, леко изпъкнали в ъглите радиални ребра, но макар и рядко се срещат и изображения на боздугани с напълно правоъгълна форма³⁹. В друга група можем да отделим изображенията на боздугани с кръгла бойна глава⁴⁰. Повечето от тези боздугани са изобразени с дълги или къси шипове, но съществува и изображение на такъв със сферична глава без шипове, подобен на бойна тояга⁴¹. Третият вид боздуган е изобразен с ромбовидна бойна глава⁴². Анализът показва, че най-често срещаният в изображенията тип е този с правоъгълна по форма, оребрена глава, следван от кръглия с шипове и от ромбовидния боздуган. Освен това, редица изображения представят боздугана като представително оръжие, символ на централния авторитет и закона⁴³. Мисля, че можем да обясним популярността на това оръжие както с по-лесната му и по-евтина изработка в сравнение с меча например, така и с ефективността му в епохата на плетените доспехи и леките шлемове.

Лъкът и арбалетът. В много от илюстрациите присъства дългият английски (наричан още уелски) лък, на второ място следват изображения на среден по големина прав лък, а на последно можем да поставим изображенията на D-образен и на рефлекторен (*сарацински*) лък⁴⁴. Едни от най-реалистичните и точни изображения на дълъг лък откриваме в “*Житие на св. Едуард Изповедник*”⁴⁵, в “*Лутрел псалтир*”⁴⁶, и в “*Егертон генезис*”⁴⁷. Друго важно наблюдение е честото изобразява-

не на стрелци с голям лък в групи както при трениране в мирно време, така и в сражение. Дългият лък се среща основно при пехотинци, а не при конници⁴⁸, а освен това, бих посочил реализма в изобразяването на поставянето на тетивата, затъкването на стрели в колана, поставянето или забиването им в земята пред стрелците и стрелбата⁴⁹. На следващо място можем да поставим изображенията на среден по дължина лък, който се среща най-често в изображенията на конни стрелци, особено в апокалиптичния цикъл манускрипти⁵⁰. Един от характерните елементи в изображенията на тези лъкове е грубата, необработена предна повърхност. Такъв вид лъкове откриваме в изображения от XIII и XIV в., но доколкото те са предимно в Апокалипсиси, достоверността им може да бъде поставена под съмнение⁵¹.

По-рядко срещани са изображенията на арбалет в изследваните манускрипти. Някои от най-интересните изображения на това оръжие откриваме в *“Легенда за Роланд”*⁵², където са изобразени арбалетчици на коне, в *“Лутрел псалтир”*⁵³ и в *“Тринити апокалипсис”*⁵⁴, където са изобразени арбалетчици с колан и с кука за зареждане на арбалета. Много често арбалета е изобразен при представянето на обсадни действия⁵⁵. Това води до предположението за популярността на това оръжие най-вече при обсади, но все пак честотата на изобразяването му е далеч по-малка в сравнение с лъка.

Конният стрелец през XIII–XIV в. – за и против. Изключително интересни са някои изображенията на конни стрелци с лък и арбалет от периода XIII–XIV в. Ако се доверим на хрониста *Уилям от Малмсбъри*, Уилям Нормандски (Завоевателя) бил добър стрелец и никой не можел да опъва лъка му, с който стрелял дори в пълен галоп⁵⁶. Според някои съвременни изследователи, изображенията на съставен, рефлекторен лък в някои френски и испански манускрипти водят към предположението за съществуването на конния стрелец⁵⁷. Според други конният стрелец с лък се появил през 30-те години на XIV в., и това не била пълна новост във военното дело, тъй като такива стрелци били използвани при нормандската инвазия в Ирландия от края на XII в.⁵⁸ Подкрепят ли изследваните изображения тези изводи?

В много от тях срещаме стрелци с лък на кон, като повечето от тях са със среден по големина лък, и много рядко с D-образен или рефлекторен лък⁵⁹, а в *“Легенда за Роланд”* откриваме интересно изображение на конни стрелци със среден, прав лък и конни стрелци с арбалет⁶⁰. Едно от най-цитираните като доказателство изображения на конен стрелец е в *“Универсална история след Исуса Христа”*⁶¹, но тъй като това е сцена от Троянската война и изображеният стрелец е Парис, мисля че не отразява реалността⁶². Тъй като според представите на средновековният илюстратор Парис е знатен (син на цар Приам), той е изобразен като рицар, най-често на кон, но следвайки текста, той е и стрелец с лък⁶³. Оттук средновековният илюстратор е стигнал до странния хибрид между конен рицар и стрелец с лък.

Гореизложеното поставя под съмнение съществуването на конния стрелец в разглеждания период. Те явно следват текста и определени шаблони, и както

отбелязват някои изследователи, това не е типичен конен стрелец, а по-скоро стрелец, който се придвижва на кон⁶⁴. Едни от най-ранните писмени сведения за съществуването на такива стрелци (*arcarii*) датират от края на XII в., а през XIV и XV в. изворите дават изобилна информация за използването им в английските армии⁶⁵. Тук бих уточнил, че това са били незнатни и че изображенията на рицари – конни стрелци явно не отговарят на действителността.

Доспехите

Ризница и броня. В много от изследваните манускрипти срещаме множество изображения на защитно въоръжение. Според някои автори, плетената ризница била основният елемент от въоръжението на рицаря през XIII и пър. пол. на XIV в.⁶⁶ Чудесен пример е изображението на Жофроа Лутрел в “*Лутрел псалтир*”⁶⁷. В някои от манускриптите срещаме и изображения на пехотинци с цели ризници, но съдейки по въоръжението, това най-вероятно са рицари, изобразени като пехотинци⁶⁸. Най-често срещаните типове ризници в изследваните изображения са дълга, покриваща ръцете, краката и главата (*hauberk*) и къса ризница, която предпазва основно торса, раменете и бедрата (*haubergeon*). Подобни изображения откриваме в “*Тринити Апокалипсис*”⁶⁹, в “*Английска хроника*”⁷⁰, в “*Книга на часовете*”⁷¹ и др. За разлика от тези изображения, където са представени ризници с тесни и дълги до китката ръкави, в други откриваме изображение на плетена ризница с широки ръкави⁷².

Освен плетени ризници, изследваните манускрипти предлагат и изображения на плочести ризници: в “*Житие на св. Едуард Изповедник*”⁷³, а друго в “*Апокалипсис от св. Йоан*”⁷⁴ от XIII в., където са изобразени войни с дълги до коленете плочести ризници без ръкави, облечени над плетени ризници с къси ръкави.

Използването на плочестите или люспести ризници е свързано и с прехода към бронята⁷⁵. Всъщност, едни от ранните изображения на брони са свързани със защитата на коленете – едно от уязвимите и открити части на тялото⁷⁶. Подобни кръгли (предполагам метални) защити откриваме в “*Апокалипсис от св. Йоан*” от XIII в., а в по-късните манускрипти от XIV в. откриваме множество изображения на плетена ризница с частични брони по нея. Едни от най-характерните елементи в това ново защитно въоръжение са правоъгълните защити по раменете, кръглитe защити по лактите и коленете и частичните метални пластини по предната част на краката и ръцете⁷⁷. Днес е трудно да кажем доколко преценката на хрониста Жан льо Бел за остарялото английско въоръжение от 1327 г. отговаря на действителността⁷⁸, но определено можем да отбележим, че изследваните изображения свидетелстват за продължително използване на ризница и метални брони през целия XIV в. Първото изображение на цялостна броня в изследваните изображения е от първата половина на XV в.⁷⁹

Шлем. На първо място бих поставил изображенията на малки, полусферични шлемове и на железни маски, използвани в съчетание с плетена ризница. Друга

защита на главата в изследваните изображения е цяла метална маска с визьор и с отвори за вентилация, поставена върху защитно покривало от плетени метални халки⁸⁰. Друго интересно и реалистично изображение е това на дълбоки, заоблени на върха шлемове със и без защита на носа⁸¹. Често срещан е и откритият шлем с широка периферия (*chapel de fer*). Интересно е, че някои по-ранни манускрипти от средата на XIII в. представят тези шлемове с малка периферия⁸², докато тези от XIV и XV в. изобразяват *chapel de fer* с широка периферия и с висока горна част⁸³. Трябва да отбележим, че този вид шлем е един от най-често срещаните при въоръжението на незнатните, особено след края на XIII в. Следващият вид шлем е известен още като цял или голям шлем (*great helmet*). В манускрипти от XIII в. откриваме изображения на такъв шлем с хоризонтален процеп за очите и кръгли отвори в долната част⁸⁴, но в края на XIII в. и нач. XIV в. изображенията показват забележима промяна във формата и конструкцията – с плосък и леко коничен връх, с подвижно забрало и с голям гребен на върха⁸⁵. Като последна група от шлемове бих обособил изображенията на басцинети (*basinets*), като най-ранните са от “Трактат на Валтер де Милем” и от “Егертон генезис”⁸⁶. Към тях бих прибавил и изображенията от “Псалтир на Исабел”, където са изобразени дълбоки конусовидни и тези в “Житие на св. св. Едмунд и Фремунд”⁸⁷.

В обобщение бих отбелязал голямото разнообразие, както и изобразяването на шлемове от различни типове и периоди. Едната гледна точка е, че копират стари модели и смесването им със съвременни на илюстратора, но също така е логично да предположим, че много шлемове, както и друго въоръжение, се предавали от поколение на поколение и някои от тях се използвали много дълго.

Щит. Друг важен елемент от защитното въоръжение е щитът и в зависимост от формата и големината му можем да обособим три групи изображения. В първата бих поставил изображенията на големия капковиден щит, който напомня за по-ранни форми, включително и тези от *Гоблена от Байо* от XI в. Детайлни изображения на такива щитове откриваме в “Псалтир” от XII в., като всички щитове са окачени през врата с ремък⁸⁸. Подобни щитове откриваме и в “Тринити апокалипсис”, където с такива щитове са въоръжени пехотинците, докато конниците използват триъгълен със среден размер⁸⁹. Подобни триъгълни щитове откриваме в много други изображения⁹⁰. В две от тези миниатюри илюстраторите представят интересни разновидности на триъгълния щит: щит с голямо, изпъкнало умбо⁹¹ и щит, извит по тялото⁹². Като трета, отделна група можем да отбележим изображенията на кръгли щитове в два типа: обикновен, среден по размер кръгъл щит и малък кръгъл щит с изпъкнало умбо (*bucler*). Малкият кръгъл щит (*bucler*) може да се открие още в началото на XIII в. и присъства през целия период⁹³. В обобщение можем да отбележим разнообразието от щитове, обособяването на средния и малък кръгъл щит като въоръжение на незнатните и на триъгълния като въоръжение на знатните. Както капковидният, така и кръглият щит се срещат в манускрипти от XIII в., докато през XIV в. капковидният изчезва напълно от манускриптите.

Походите, битките и обсадите

Походите. Походите и военните рейдове не са сред най-често срещаните изображения в изследваните от мен илюстрирани манускрипти. Някои изображения от периода XIV–XV в. показват класически ред на поход : в някои откриваме част от авангарда и първите редове от основния корпус, предвождан от военния лидер, а в други откриваме обоз и ариегарда, като обозът е съпровождан от пехотинци⁹⁴. Това води до извода, че някои от илюстраторите явно са познавали гледката на армия в поход.

Битките. На първо място мога да отбележа, че битките са едни от най-популярните теми, но в по-голяма част от изображенията наблюдаваме схематизъм и опростен сюжет, като двете армии са представени чрез техните лидери и група войни от двете страни. Друга характерна особеност в изображението на сраженията е честото представяне на двубоя или на смъртта на единия от лидерите като решаващ момент от битката⁹⁵. В допълнение, можем да открием и изображения, които са доста детайлни и бих казал реалистични на фона на обичайния за епохата стил⁹⁶. Макар и рядко, в изображенията е представено и събличането и ограбването на труповете в самия ход на битката⁹⁷. В обобщение можем да отбележим, че характерния схематизъм при изобразяването на битките се дължи на опосредстваната информация, тъй като средновековният илюстратор определено не участвал в тях. Като компенсация на това, мнозинството от художниците представят битката чрез набор от елементи като отрязани крайници и глави и разсечени тела като илюстрация на жестокостта на битките.

Обсадите. Най-многобройните изображения в изследваните от мен манускрипти са свързани с обсадите. Въпреки първоначалното впечатление за схематизъм и често копиране, по-задълбоченият анализ води до няколко интересни извода. Първият е свързан с честите изображения на подкопаването и минирането на крепостните стени, съчетано с обстрел от каменометни машини и шурмове на стените със стълби⁹⁸. Внимателното изследване води и до обособяването на няколко категории войни, работещи в синхрон по обсадата и отбраната на крепостта. Това са миньорите, стрелците с лък или арбалет, тежковъоръжените рицари и екипите на обсадните машини⁹⁹. Едно от най-широко използваните оръжия и от двете страни е лъкът, а изворите от втората половина на XIV и от XV в. изобразяват и огнестрелни оръдия. Изобразени са съоръжения за оръдията, защитни стени и окопи, артилерийски обстрел и по-рядко – директна атака срещу крепостните стени¹⁰⁰. Всичко това свидетелства за детайлно познаване на обсадата от средновековния преписвач и илюстратор и това е твърде логично, тъй като мнозина са били преки свидетели на обсади от едната или другата страна. Изображенията на обсадни действия са видимо по-реалистични и детайлни от представянето на битките в изследваните манускрипти, а това води до извода, че наред с въоръжението, обсадата е един от най-добре представените аспекти на войната и воюването.

Обсадните машини. Изображения на огнестрелни оръжия. Най-често изобразяваната обсадна машина (може би по-точният термин е военна машина) е

требушетът (*trebuchet*) в няколко разновидности¹⁰¹. В някои изображения откриваме детайлно представяне на требушет, както и инструментите, с които боравят войните, които го обслужват¹⁰². Друга обсадна машина в изследваните манускрипти е голният арбалет или т.нар. балиста. Както и при требушета, и тук откриваме разновидности, които можем да систематизираме най-общо в две групи в зависимост от механизмите за опъване на тетивата¹⁰³. Интересен е и фактът, че много от изображенията напомнят удивително за антични образци от римско време, което навежда на мисълта за приемственост. Някои от балистите са изобразени с големи стрели, докато други използват каменни ядра.

Интерес предизвикват изображенията на странни и по всяка вероятност нереални обсадни машини. В едно от тях откриваме интересно съоръжение с четири въртящи се лопати за хвърляне на запалителни смеси (*гръцки огън*) а в друго съоръжение за хвърляне на тръвни с пчели в обсадена крепост¹⁰⁴. Още по-интересно е изображение на хвърчило с формата на дракон, към което има прикрепено с верига съоръжение за хвърляне на запалителна смес над обсаден град¹⁰⁵. Явно тук става въпрос за нереални обсадни съоръжения или по-точно за проекти за такива, но независимо от това те говорят за оригинална мисъл и търсене на нови инженерни решения във военното дело през XIV в. Както вече отбелязахме, едно от интересните наблюдения върху изследваните изображения е появата на огнестрелните оръжия и в частност на огнестрелната артилерия. В някои манускрипти от вт. пол. XIV в. откриваме детайлно изображение на обсадни оръдия¹⁰⁶. Едно от най-ранните и най-популярни изображения е в "*Aristotelis de secretis*" (*De Secretis Secretorum*) от 1324 г., където е изобразено огнестрелно оръжие с формата на ваза и изстрелващо голяма стрела¹⁰⁷.

На базата на всичко гореизложено бих формулирал следните изводи. Изследваните изображения дават разнообразна, макар и невинаги достоверна и надеждна информация за въоръжението в периода XIII–XV в. Една от тенденциите в тези изображения е честото представяне на някои типове оръжия като фалчиона, бойната брадва, боздугана, лъка, отчасти арбалета и това поражда редица въпроси и предположения. Логиката за масовото използване на някои оръжия може да бъде потърсена в няколко направления: традицията в производството и в използването им, сравнително ниската им себестойност и не на последно място – в подобряването на защитното въоръжение през XIV и XV в. По подобен начин могат да бъдат обяснени и примерите с използването на плочестите, люспестите ризници и на капковидния щит в изображенията от XIII в. Много от изображенията могат да бъдат използвани за реконструиране на елементи във въоръжението, недостигнали до наши дни и като информация за подготовката и практиката на войната. Освен това те поставят интересни въпроси като използването на лъка, за и против съществуването на конния стрелец, дават ценна информация за детайли и еволюцията на защитното въоръжение, за появата и ранното използване на огнестрелните оръжия и др. Ето защо систематизирането и анализът на изображенията на въоръжение и

воюване в изследваните манускрипти може да бъде един от пътищата към по-пълноценното възстановяване на облика на войната и воюването в средновековна Англия.

БЕЛЕЖКИ

N.B. В представянето на изворите са използвани следните наименования и съкращения: **BL** (British Library, London); **Bodl.Lib.** (Bodleian library, Oxford); **Cambridge Univ. Lib.** (Cambridge University Library, Cambridge); **Fitzwilliam museum** (Cambridge).

¹ Изворовата база обхваща 34 манускрипта от фондовете на Британската библиотека, библиотека Бодлейан в Охфорд, отдела за манускрипти към Централната университетска библиотека (Кембридж) и отдела за манускрипти към Фитцуиям музей (Кембридж).

² **Lowe, W. R. and Jacob, E. F.** *Illustration to the Life of St. Alban.* (Oxford, 1924.); **David McKitterick, Nigel Morgan, Ian Short and Teresa Webber.** *The Trinity Apocalypse.* (The British Library and University of Toronto Press, 2005.); *Pegeant of the Birth, Life and Death of Richard Beauchamp Earl of Warwick K.G. 1389–1439.* (Longman Green and Co, 1924.)

³ **Porter, P.** *Medieval warfare in manuscripts.* (University of Toronto Press, 2000), p. 6.

⁴ **Mary C. J. & Carolyn C. J. W.** *The Egerton Genesis.* (The British Library & University of Toronto Press, 2001), p. 186.

⁵ BL, Royal MS 20 B XI, f. 3.; BL, MS Add. 4090. f. 81v-82; BL, Royal MS 2 B VII., f. 56r.

⁶ BL, Cotton MS Julius E IV., f. 3r, f. 11v.; BL, Add. MS 47 680, f. 44a.

⁷ BL, Royal MS 14 E III., f. 89r, f. 156v. Копия с притъпен връх откриваме и в : *Pegeant of Richard Beauchamp...*, f. 15r.

⁸ Trinity College Library, MS R.16.2.(The Trinity Apocalypse), fol.30 v.; BL, Add. MS 42 130. The Luttrell Psalter, f. 147v.

⁹ The Trinity Apocalypse, MS R.16.2., f.30 v.; BL, Add. MS 42 130. f. 147v., BL, Royal MS 2 B VII , pic 5, pic. 6, pic.7.

¹⁰ BL, Lansdowne 782., f. 23r, f.23v.; BL, Royal MS 19 B XV, f. 10v.

¹¹ BL, Lansdowne 782, f. 4r; f. 6r.; f. 23r; f. 23v.

¹² BL, Cotton MS Nero D. I., f. 3r. Чудесно изображение на меч в ножница, с колан.

¹³ Trinity College Library, MS R.16.2., f. 10r.

¹⁴ BL, Harley 4751. f. 3v.

¹⁵ BL, Royal MS 19 B XV., f. 10v , f. 16r. Един от примерите за това е Апокалипсис от ранния XIV в., където откриваме едновременното използване на два вида мечове: дълъг, широк с овален връх и средено дълъг, с клиновидна форма с остър връх. Първият вид е предимно у конниците, у кралете или охраната им а вторият срещахме предимно у пехотинците.

¹⁶ Виж още: **Prestwich, M.** *Armies and Warfare in the Middle ages: The English Experience.* (Yale University Press, 1996), с. 27.

¹⁷ BL, Egerton MS 3028, f. 5r; BL, Cotton MS Claudius D II. English, 14th c., f. 32r.

¹⁸ BL, Add. MS 47 682., f. 16v. Дълъг, леко извит фалчион с широк шип отзад.; BL, Royal MS 2 B VII., f. 30v.; f. 31r.; f. 36v; f. 38v.; BL, Royal MS 19 B XV, f. 22v.; BL, Royal MS 19 B XV, f. 22v.; BL, Royal MS 19 B XV, f. 22v.

¹⁹ **Laking, G. F.** *A record of European armour and arms through seven centuries.* Vol.1.(London, G.B ell & Sons Ltd. MCMXX), p. 128.

²⁰ Bodleyan library, MS Douce 180.; BL, Stowe 17., f. 120r.

²¹ BL, Harley 2278.,f. 47v ; f. 48r.

²² BL, Royal MS 14 E III.,f. 94r.

²³ BL, Add. MS 42 130., f. 202 v.

²⁴ BL, Harley 326, f. 13v.; BL, Royal 18 D II, f. 87v.

²⁵ BL, Royal MS 14 E III. f. 89r.; BL, Royal 18 D II., f. 87v. Въпреки своята масивност, това копие също е изобразено чупещо се в момента на сблъсъка, особено в манускриптите от XV в.

²⁶ Apocalypse Gulbenkian (с.1265–1270). (Barcelona, 2002), f. 37. Копие с дължина около 3.5 м.; BL, Royal MS 2 B VII, f. 60v. Копия с дължина около 2.80–3 м.

²⁷ BL, Add. MS 47 680, f. 28r .

²⁸ BL, Add. MS 47 682., f. 29. (Двама от войните са с подобни на франкските бойни брадви (franciska)); f. 31v (Горе: Битка между знатни: копия, фалчиони, мечове, брадви. Долу : Битка на незнатни : двубой с къси брадви – едната с разлято, дъговидно острие а другата като къса алебарда с шип отзад).

²⁹Apocalypse Gulbenkian...,f. 39.; Bodleyan Library, MS Auct. D.17., f. 2a.; BL,Add. MS 47 682., f. 29.; BL,Arundel 104., f. 350r.

³⁰ По проблема за въоръжението и бойната брадва виж още: Prestwich, M. *Armies and Warfare*, p. 122.

³¹ MS Ee. 3. 59 together with some pages of the manuscript of the life of St. Alban at Trinity College Dublin. (Oxford, Printed at the University Press by Frederick Hall, MCMXX.), Plate 56, f. 31.

³² MS E I 40. Live of St. Alban. Trinity College Dublin. Plate 69, f. 48.; The Apocalypse of S.John the Divine, represented by figures reproduced in facsimile from a MS Auct. D.17. in the Bodleyan Library.(Printed from the Roxburghe Club. London, MDCCCLXXVI.), f. 2a.; BL, Add. 50001, f. 22r.

³³ BL, Harley 4751, f. 6v. Дълга брадва с удължение като тесен назъбен отзад чук; BL, Add. MS 35166. Apocalypse, f.1r.; The Dublin Apocalypse. (Printed for The Roxburghe Club at the Cambridge University Press, MCMXXXII., XXIII.) Това предположение се основава и на сравнението на изобразените типове с някои археологически образци от Англия и Ирландия. Виж: *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland, Part III, Norse antiquities in Ireland*, (Oslo, 1940.), pp. 32, 88, 89.

³⁴ Bodl. Libr, MS Cannon. Bibl. 62., f. 31.

³⁵ **Stricland, M.** *War and Chivalry. The Conduct and Perception of war in England and Normandy, 1066–1217.* (Cambridge University Press, 1996), p. 170.

³⁶ **Laking, G. F** *A record of European armour*, p. 26.

³⁷ *The life of St. Edward the Confessor...* (Oxford, Printed at the University Press by Frederick Hall, MCMXX.) Plate 59, f. 32, p. 60. Два вида боздугани – с кръгла глава и с шипове и друг с радиално разположени ребра.; Live of St. Alban. Trinity College Dublin MS E I 40. Plate 67, f. 36.

³⁸ *The life of St. Edward the Confessor...*, Plate 59, f. 32 , p. 60.; Apocalypse Gulbenkian..., f. 26v. ; Bodl. Library, MS Silden Supra 38. f. 68r.; BL, Royal MS 20 A II. f. 3r.; BL, Add. MS 47 680., f. 58a.; BL, Royal MS 2 B VII, f. 16r., f. 16v.; Fitzwilliam Museum, MS 38-1950., f. 29r , f. 61r, f. 174v.

³⁹ Fitzwilliam Museum, MS 38-1950., f. 174v. Интересна разновидност на този тип откриваме в “Тринити Апокалипсис”, където е изобразен боздуган с дълга около 30-35 см цилиндрична бойна глава с къси шипове (The Trinity Apocalypse..., f. 24r.).

⁴⁰ The life of St. Edward the Confessor..., Plate 59, f. 32 , p. 60; Bodleyan Library, MS Tanner 184. Apocalypse, 13th cent. f. 58v.; BL,Harley 4751., f. 11r.

⁴¹ BL, Add. MS 47 680, f. 61a .

⁴² BL, Add. MS 47 680, f. 35a, f. 59b, f. (60a. Можем да предположим, че той е бил или с радиално разположени триъгълни ребра или с монолитна ромбовидна глава, което е ясно представено в някои илюстрации.

⁴³ BL, Royal MS 20 A II., f. 3r. ; BL,Add. MS 47 680, f. 58a.; Fitzwilliam Museum, MS 38-1950., f. 29r; f. 61r.; f. 174v. Това е ясно представено в Aristotelis de secretis (BL, Add. MS 47 680), където са изобразени тъмничари (а може би и кралска охрана) с големи боздугани на рамо.

⁴⁴ Сарацинският лък всъщност е разновидност на номадския рефлекторен или съставен лък, съставен от дърво и кост. Този лък бил усвоен и пренесен от арабите в тяхната инвазия през Северна Африка и по тази логика съставният лък, бил познат в Западна Европа като сарацински.

⁴⁵ The life of St. Edward the Confessor. Plate 48, f. 27, p. 49. Крал Едуард раздава милостиня на бедните. Един от тях е с брадва на рамо, а друг държи на рамо лък, а в лявата ръка стрела.

⁴⁶ BL,Add. MS 42 130, f. 45. Едно от най-добрите изображения на дълъг лък в изследваните манускрипти, в което лъкът е висок колкото ръста на стрелеца.

⁴⁷ BL,Egerton MS 1894, fol. 14v.

⁴⁸ BL,Royal MS 19 B XV., f. 9v . Първият конник от Апокалипсиса е изобразен с голям лък , но това е по-скоро нереално, тъй като лъкът е грапав в предната част, а това е характерно за посочените по-горе изображения на среден лък, типични за апокалиптичния цикъл от миниатюри.

⁴⁹ BL, Add. MS 35166., f. 36r.; BL, Add. MS 42 130, f. 56. ; BL, Harley MS 2278, f. 61 .

⁵⁰ MS Auct. D.4.14., f. 15r ; BL,Lansdowne 782, f. 10r; James. M. R. The Apocalypse in Latine and French (Bodleyan Ms. Douce 180.(London, Roxburghe Club 1922). p.13; BL, Add. MS 35166., f. 7r, 35r., f. 36r.; Bodl. Libr. MS Silden Supra 38., f. 55v., Bodl. Libr., MS 401., f. 16v., Bodl. Libr. MS Cannon. Bibl. 62., f. 4 or 5.

⁵¹ За изображенията в Апокалипсисите от XIII в. виж: Lewis, S. Reading Images. Narrative Discourse and Reception in the Thirteenth-century Illuminated Apocalypse. (Cambridge University Press, 1995). Като пример за това мога да посоча изображение на такъв лък в MS Cannon. Bibl. 62. Apocalypse, f. 4, f. 5, където е изобразен дълъг около 1.20 метра прав лък, с група предна повърхност. По-скоро изображенията на лъкове с груба предна повърхност отразяват реалности от XII и XIII в., а тези от XIV в. следват установени от илюстраторите шаблони. Все пак, изображенията на среден, прав лък явно отразяват съществуването на такъв вид в изследвания период.

⁵² BL, Lansdowne 782, f. 31v-32r. Единият от арбалетчиците има кука на колана за опъване на тетивата. Изобразени са и летящите къси стрели, като три са с конично, а една със стреловидно острие.

⁵³ BL, Add. MS 42 130, f. 56.

⁵⁴ The Trinity Apocalypse... f. 14r.

⁵⁵ BL, Add. MS 47 680, f. 73b ; Pageant of the Birth, f. 19r.

⁵⁶ De Gestis Regum Anglorum, ed. W. Stubbs, RS no. 90, Vol. II, 1888, p. 335 : "...quod nemo ejus arcum tenderet, quem ipse admissis equo pedibus nervo extento sinuaret."

⁵⁷ **Bradbury, J.** *The Medieval Archer* (New York: St. Martin's, 1985), p. 12. Според Брадбъри, конни стрелци в източния смисъл не са съществували в средновековна Англия и няма съществени различия между римския, норманския и ранно английския лък и че дългият лък се появил на базата на късия лък. Според същия автор, съществуват ясни свидетелства за съществуването на конни стрелци в началото на XV в. Херцогът на Глочестър имал 600 конни стрелци а херцогът на Оксфорд – 100, но пешаци.

⁵⁸ *Expugnatio Hibernica: The Conquest of Ireland by Giraldus Cambrensis*. Dublin, 1978, pp. 50-51; 248-249; 298. Някои допускат, че тези стрелци са стреляли от коня за разлика от по-късните стрелци с голям, дълъг лък.

⁵⁹ BL Lansdowne 782, f. 10r; BL, Royal MS 19 B XV, f. 9v.; Live of St. Alban, MS E I 40, f. 56a.

⁶⁰ BL, Lansdowne 782, f.10r, f. 31v-32r.

⁶¹ BL, Royal MS 20 D I., f. 127r.

⁶² **Laking, G. F.** *A record of European armour and arms*, p. 128. Тук изображението от Royal MS 20.D.i., f. 155. е дадено като пример за конен стрелец, но според мен това не може да се приеме като доказателство за съществуването на тежко въоръжен конен стрелец през XIII в.

⁶³ BL, Royal MS 20 D I., f. 87r., f. 127r. Това е изображение на конен стрелец, въоръжен като рицар, с цял шлем и което се дава като пример за съществуването му в тази епоха. Всъщност изображението е извадено от контекста – това е Парис, който според Омир се сражава с лък. Тъй като е знатен, естествено е изобразен като рицар на кон, а колчанът на кръста му е доста реалистичен. Текст: *Enfi rolens rentes semint Paris ala bataille son arc tenu é la main.*

⁶⁴ **Bradbury, J.** *The Medieval Archer*, c 12.

⁶⁵ *Expugnatio Hibernica: The Conquest of Ireland by Giraldus Cambrensis*, pp. 50–51, 248–249; 298; **Prestwich, M.** *Armies and Warfare*, p. 125.; **Bradbury, J.** *The Medieval Archer*, pp. 119–120.

⁶⁶ **Laushaud, F.** *Armour and Military Dress in Thirteenth – and early Fourteenth-Century England*. In: *Armies, Chivalry and Warfare in Medieval Britain and France. Proceedings of the 1995 Harlaxton Symposium*. (Edited by Matthew Strickland. Paul Watkins Stamford, 1998.), p. 362.

⁶⁷ BL, Add. MS 42 130, f. 202 v.

⁶⁸ MS Silden Supra 38. f. 115v., Cambridge Univ. Libr., MS Dd.4.17, f. 7v.

⁶⁹ *The Trinity Apocalypse...*, f. 23r .

⁷⁰ BL, Royal MS 20 A II..., f. 1v.

⁷¹ Cambridge Univ. Libr., MS Dd.4.17, f. 3v.

⁷² BL, Add. MS 47 680, f. 3a.

⁷³ *The life of St. Edward the Confessor*. Plate 2, f. 4, p. 3.

⁷⁴ Bodl. Library, MS Auct. D.17, f. 1b, f. 7b.

⁷⁵ **Laushaud, F.** *Armour and Military Dress*, pp. 344–63.

⁷⁶ Някои археологически и антропологични находки като тези от битката при Висби (*Wisby*) показват голям процент на наранявания по краката.

⁷⁷ BL, Royal MS 20 A II., f. 1v.; Bodl. Library, MS Dd.4.17., f. 3v , f. 7v., BL, Add. MS 47 680, f. 3a., BL, Add. MS 42 130, f. 202 v., BL, *The Egerton Genesis*, fol. 9r., Fitzwilliam Museum, MS 38–1950, f. 29r. Общото между всички тези елементи на ранната броня е, че са

поставени над ризницата, т.е. с цел осигуряване на допълнителна, удвоена защита по най-уязвимите части от тялото, но защитавайки само предната част на краката и ръцете.

⁷⁸ Chronique de Jean le Bel, Paris, 1904. p. 156.

⁷⁹ BL, Harley 2278., f. 37r.

⁸⁰ BL, Cotton MS Nero D. I., f. 7r., f. 10v, f. 13v. Тези изображения на Матей Парижки от ср. XIII в. са чудесен пример за еволюцията на шлема в този период, един от многото примери за малкия, полусферичен шлем и един от малкото примери за използването на метални маски от конните рицари.

⁸¹ BL, Add. MS 47 680, f. 75v. С този вид шлемове можем да свържем и едно изображение от MS Add. 50001, f. 17r., където двама от войните са представени с подобни дълбоки, конусовидни шлемове с опашка от хоризонтални метални пластини, защитаваща врата и част от гърба.

⁸² The Trinity Apocalypse..., f. 23r.

⁸³ BL, Harley MS 2278., f. 37r

⁸⁴ The Trinity Apocalypse., f. 10r; BL, MS Harley 3244., f. 28r.

⁸⁵ BL, Add. MS 42 130. f 41, f. 202 v.; BL, Royal MS 20 A II, f. 1v.

⁸⁶ BL, Add. MS 47 680, f. 3b– f. 4a.; The Egerton Genesis, fol. 9r.

⁸⁷ Fitzwilliam Museum, MS 38–1950, f. 29r.; BL, MS Harley 2278., f. 47v.

⁸⁸ BL, Arundel 157, f. 11r, 19r, 62r, 112r.

⁸⁹ The Trinity Apocalypse. MS R.16.2., f. 14r., 33v, f.35v.

⁹⁰ Bodl. Libr., MS Silden Supra 38. f. 83v., BL, Royal MS 20 A II, f. 1v.; Cambridge Univ. Libr., MS Dd.4.17, f. 3v.

⁹¹ The Trinity Apocalypse, f. 35v.

⁹² Cambridge Univ. Libr., MS Dd.4.17, f. 3v.

⁹³ Bodl. Libr., MS Auct. D.4.14., f. 31v.; BL, Cotton MS Nero D. I., f. 15.; BL, Add. MS 47 682., f. 40 , Bodl. Libr., MS Cannon. Bibl. 62, f. 26.; Bodl. Libr., MS Silden Supra 38, f. 115v.

⁹⁴ BL, Royal.MS.16GIX.f.42v.; BL,Harley.MS.326.f.90.

⁹⁵ BL, Facs. 229 (The life of St. Edward the Confessor), f. 32v; BL, Yates Thompson 35, f. 90v,

⁹⁶ BL, Yates Thompson 35, f. 71 ; BL, Royal MS 14 E IV, f. 201v. Втората миниатюра е определено реалистична, тъй като представя английските стрелци с лък по двата фланга, сражението на спешните рицари в центъра, както и въоръжението им.

⁹⁷ BL, Add. MS 47 680, f. 59b, f. 60a.

⁹⁸ BL, Egerton MS 2781, f. 190r, f. 190v.; BL, Royal 16 G VI, f. 74.

⁹⁹ The Trinity Apocalypse, MS R.16.2., Pl. 18. fol. 24r.; BL, Yates Thompson MS 35, f. 62.

¹⁰⁰ Royal MS 14 E IV, f. 23r., f. 57r, f. 210r; Pageant from the Birth Life and Death, p.76.

¹⁰¹ Требушетът е може би най-популярната и масово използвана обсадна машина в средновековната епоха, до ефективното навлизане на огнестрелната артилерия в края на XIV и началото на XV в. Според мнозина изследователи, той навлиза в Европа най-вече чрез арабското нашествие и представлява в най-общ план дълъг, подвижен лост, поставен несиметрично върху хоризонтална ос. В единия, по-дългия край на лоста има кош или прашка, където се поставя каменното ядро, а в другия въжета или противотежест, които привеждат машината в движение. По-малките били задвижвани от човешка сила, а по-големите от противотежест, която била повдигана високо, а след това освобождавана. Требушетът бил ефективно оръжие и можел да изстрелва каменни ядра с различно тегло по висока парабола на средно разстояние 200–250 м.

¹⁰² BL, Add. MS 47 680, f. 67a. Войнът зад trebuшета държи нещо като дълъг чук за вадене на гвоздеи, който в някои изследвания е описан като боздуган, но внимателното вглеждане показва, че това е инструмент за освобождаване на куката, която задържа противотежестта в горно положение.

¹⁰³ BL, Add. MS 47 680, f. 68b, f. 69a.

¹⁰⁴ BL, Add. MS 47 680, f. 74a, f. 74b, f. 75a.

¹⁰⁵ BL, Add. MS 47 680, f. 77b, f. 77a.

¹⁰⁶ BL, Royal MS 14 E IV, f. 28v, f. 47r, f. 59v, f. 210r.; BL, Royal 18 D II, f. 83v, f. 158.

¹⁰⁷ BL, Add. MS 47 680, f. 70b.